

РЕЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ (ДЕРЖАВНИХ І ПРИВАТНИХ) ШКІЛ В УКРАЇНІ В ДІАХРОНІЧНОМУ РАКУРСІ

1. Центральний державний архів м. Львів. – Ф № 163 (ОБЛВНО) – Оп. 1 – Спр. 200 (Звіти, доповідні записки, акти і інші документи про стан дитячих будинків і патронажу по м. Львову і Львівській області). – на 154 арк.

2. Центральний державний архів м. Львів. – Ф № 163 (ОБЛВНО) – Оп. 3 – Спр. 201 – на 33 арк.

3. Центральний державний архів м. Львів. – Ф № 402 (Львівський міськвиконком) – Оп. 4 – Спр. 8 – на 150 арк.

4. Нечаєва А.М. Правовая охрана детства в СССР / Отв. ред. В.П. Мозолин; Академия наук СССР. Института государства и права. – М.: наука, 1987. – 112 с.

5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с.

6. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015

УДК 37.05:373.3(477)

Ольга Пилипів, аспірант II року навчання Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

РЕЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ (ДЕРЖАВНИХ І ПРИВАТНИХ) ШКІЛ В УКРАЇНІ В ДІАХРОНІЧНОМУ РАКУРСІ

У статті проаналізовано місце і роль розвитку українських початкових шкіл, починаючи від дохристиянської доби, закінчуючи сьогоденням. Відстежені історичні передумови та чинники виникнення зазначених інституцій. З'ясовано відмінності та подібності державних і приватних навчальних закладів.

Ключові слова: початкова школа, державна освіта, приватна освіта, методика викладання, шкільництво, концепція національної освіти.

Лит. 7.

Ольга Пылыпив, аспирант II года обучения Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника

РЕЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТТЯ НАЧАЛЬНИХ (ГОСУДАРСТВЕННИХ І ЧАСТНИХ) ШКОЛ В УКРАЇНІ В ДІАХРОНІЧНОМУ РАКУРСІ

В статті проаналізовано місце і роль розвитку українських початкових шкіл, починаючи з дохристиянського часу і до сьогодення. Просліджені історичні передумови і фактори виникнення зазначених інституцій. Досліджено відмінності і схожість державних і приватних навчальних закладів.

Ключевые слова: начальная школа, государственное образование, частное образование, методика преподавания, школьничество, концепция национального образования.

Olga Pylypiv, II year Graduate Student Precarpathian National University by V. Stefanyk

RESRPTION OF UKRAINIAN SCHOOLS (STATE AND PRIVATE) FORMATION AND DEVELOPMENT FROM DIACHRONIC ANGLE

Place and role of Ukrainian primary schools development starting from pre-Christian time up to nowadays are analyzed in the article. Prerequisites and origin factors of mentioned above institutions are traced. Differences and similarities of state and private educational establishments are researched.

Keywords: primary school, state education, private education, teaching methods, school science, national education conception.

Постановка проблеми. Перш ніж вести мову про види початкових шкіл України, гадаємо, варто зосередити увагу на діахронічному вимірі формування та діяльності вищевказаних закладів. Власне, це й ляже в основу презентованої розвідки, позаяк перед тим, як дати характеристику певному явищу, варто дослідити його історію. У зв'язку з цим **мета статті** полягає у визначенні істотних особливостей існування та поступу державних і

приватних українських шкіл від давнини і до сьогодення. Відповідно, вона передбачає розв'язання таких **завдань**:

- піддати розгляді історичні чинники, що вплинули на появу початкових шкіл в Україні загалом;

- з'ясувати відмінності та подібності презентованих інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, історія становлення початкових шкіл

України потрапляла в поле зору науковців [1, 2, 3, 4, 5], однак ретельне дослідження місця та ролі розвитку зазначених навчальних закладів, починаючи від дохристиянської доби, закінчуючи ХХІ століттям, залишається відкритим. Аналізуючи приватні початкові школи, ми не можемо оминати того фактора, що їхній вияв передовсім, а потім існування і розвій, беруть початок від часів утворення та становлення “державних” шкіл такого зразка.

Виклад основного матеріалу. Історія педагогіки України доводить: у письменах часів до нашої ери знаходимо непоодинокі згадки про освітянські заклади. Так, на останніх стадіях матриархату з’явилися будинки для молоді (окремі для хлопчиків і дівчаток), в яких під керівництвом старійшин роду готували дітей і підлітків до життя та праці. Надалі відповідні інституції продовжували розвиток і до періоду офіційного запровадження християнства на Русі [1]. Мова, звичайно, йде про “школи книжності” або “школи грамоти” в період ведення виваженої політики та правління княгині Ольги. Основним завданням згаданих закладів було виконання як навчальних, так і виховних функцій, що, відповідно, сприяло формуванню світогляду та розвиткові етичної й естетичної свідомості дітей і підлітків. Термін “школа” ввійшов у вжиток на Русі лише в ХІV столітті.

Пізніше естафету в подоланні неписьменності перейняв Володимир Великий, який водночас задля зміцнення християнства та розповсюдження греко-візантійської культури запровадив у Києві заклад для дітей із вищих прошарків українського населення. Так звана Київська двірцева школа була державним навчальним закладом і утримувалася за рахунок казни. Стосовно ж самої назви навчального закладу, то її можна застосовувати умовно. Варто зацентувати, що діти, переважно з бідних родин, тут були ізольованими від спілкування з батьками. А синів княжого роду з три-чотирирічного віку віддавали на виховання до сім’ї годувальника, якого добирали з управителів земель, або “дядькам” – досвідченим домашнім педагогам. То ж міркуємо, саме заклади такого типу постали предтечею майбутніх шкіл (і особливо приватного типу). Дещо пізніше славнозвісний Ярослав Мудрий у одному з приміщень Софійського собору влаштував школу та майстерню-скрипторій, у якій навчалися діти, а вчені мужі, ченці перекладали та переписували книги.

З кінця ХІ – початку ХІІ століть у пам’ятках писемності з’являється інформація про міські “школи грамоти”, в яких учні опановували читання, письмо, лічбу та хоровий спів. Саме ці

зклади були не безкоштовними (гіпотизуємо, є ймовірність вважати такі школи приватними, позаяк оплата за навчання була і залишається однією з домінуючих особливостей інституцій такого зразка), а отже, доступними тільки дітям із заможних сімей. Для сільських – існували початкові школи при церквах.

Із розвитком економіки, міжнародних зв’язків, культури виникає потреба в світських освічених людях. Відомо, що ґрунтовні знання в зазначений час давали “школи підвищеного типу” в Києві, Галичі, Володимирі-Волинському, Чернігові, Переяславі, Львові, Луцьку, Новгород-Сіверському. Такі заклади фінансувалися з боку казни, міської влади, бояр, які дбали про освіту в державі. Зміст навчання передовсім становила християнська релігія, яка готувала особистість до самовдосконалення. Згодом після розпаду Київської Русі та внаслідок роздробленості княжих земель шкільництво ввійшло в стадію розпаду. Цілком почали зникати школи підвищеного типу, а заклади нижчого рівня занепадали, кількість їх зменшувалася.

У ХІІІ столітті в Галичині як спадкоємиці Києва існував підвид елементарної приватної “школи-дяківки”, що діяла на всіх українських землях до середини позаминулого століття. Тривалість навчання кожного учня залежала від його індивідуальних успіхів, матеріальних можливостей і бажань батьків, а також від рівня освіченості наставника. Тут вчили читати (азбуку та Псалтир), інколи писати та лічити. Зазвичай, діти відвідували школу з семирічного віку. Початок і кінець навчання не мали чіткого визначення. А всі організаційні питання, що стосувалися оплати, дяк обговорював особисто з батьками кожного окремого учня.

Про стан шкільництва часів існування Великого князівства Литовського відомо небагато. Подекуди в церквах, монастирях і соборах, зокрема Києво-Печерському, Михайлівському та інших, діяли стаціонарні школи. У кращих із них не лише навчалися читати й писати. Здібні учні опрацьовували теологію, літературу, грецьку мову. Вчителями були переважно освічені монахи та дяки, іноді заїжджі переписувачі-каліграфісти з пошту митрополита [1, 80].

Щодо Галичини, то у Львові, починаючи з ХV ст., діяли такі інституції освіти, як школа при Богоявленській церкві, навчальний заклад при лікарні біля костелу (її збудував Владислав ІІІ на вимогу громади), кафедральна школа (1508) під протекторатом магістрату. Крім того, у Львові, Луцьку, Києві, Кам’янці-Подільському, Острозі, Ужгороді тощо було відкрито єзуїтські школи, в яких вивчали латину, грецьку та польську мови,

риторику, діалектику, історію, космографію, природознавство.

Неможливо залишити поза увагою інформацію й про братські школи, а саме: Львівську, Луцьку, Острозьку. Передовсім очільне місце займала Львівська, в якій для вчителя всі діти були рівними (як нащадки багатих, так і вбогі сироти). Власне, тут уперше розроблено так званий *порядок шкільний*, або статут, в якому було виписано надзвичайно демократичні правила: визначення прав, обов'язків і поведінки учнів і не лише в школі, а й поза нею, а також виокремлено методику навчання і насамперед методику виконання домашніх завдань, регламентовано навчальний процес, презентовано класно-урочну систему, розподілено навчання на чверті та канікули. Безперечно, сім'я співпрацювала зі школою у вихованні дітей. Що ж стосується початкових шкіл, то вони існували паралельно і номінували їх "братствами младенческими".

Як слушно зазначає науковець Любов Артемова, "виникнення широкої мережі національних шкіл в Україні було наслідком загального культурного піднесення і зростання потягу народу до освіти та науки, свідченням глибокого проникнення ідей гуманізму в громадське і культурне життя. Школи не стояли осторонь політичних проблем, які хвилювали громадськість. Вони виховували учнів у душі патріотизму, поваги та любові до мови й культури свого народу і протистояли католицьким і єзуїтським навчальним закладам... Це сприяло зміцненню національної свідомості народних мас, посиленню їхньої боротьби за незалежність" [1, 98]. Окрім братств, які піднесли на високий рівень національну освіту, слід звернути увагу й на діяльність інших інституцій. Передовсім мова йде про струнку структуру навчальних закладів початкового напрямку освіти:

а) школи, засновані сільськими громадами, а також заклади при православних монастирях, церквах, тобто, парафіяльні; полкові, січові школи тощо;

б) інституції католицького спрямування (школи орденів василіан, єзуїтів, домініканців, піарів);

в) уніатські школи;

г) національні школи різних народів.

Варто наголосити, що в період із кінця XVI – до середини XVII ст. ст. національна система навчання та виховання здобула значущих успіхів. Власне, в козацько-гетьманську епоху всю територію України вкривала густа мережа дяківських, монастирських, церковних, братських, козацьких, полкових шкіл, а також ремісничо-мистецьких закладів, у яких саме за підтримки

гетьмана Петра Сагайдачного викладали граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію та музику. Козацька педагогіка, що знаходила реалізацію в сім'ях, отримала найвищий результат у національній системі виховання, яка, насамперед, пропугувала глибокі гуманістичні засади особистості. Таким чином, українська освіта змогла досягнути європейського рівня.

З кінця XVIII століття та до кінця Першої світової війни Україна була розчленована владами двох імперій: Російської й Австро-Угорської. Так, у 1774 році в Східній Галичині імператриця Марія Терезія видала указ щодо прискореного розвитку початкових шкіл, а в 1780 її син Йосиф II виголосив обов'язковість вищезазваної освіти. Як спостерігаємо, ці та інші розпорядження монархів однозначно сприяли розвою навчальних закладів, що, відповідно, піднімало й освітній рівень населення. Безперечно, вказана динаміка продовжувала існувати впродовж наступного століття. Надзвичайно активним у цьому поступі було меценатство, чия діяльність спричиняла до відкриття українських приватних шкіл і гімназій. Такі дії мотивувалися "зростанням української національної свідомості галичан, утвердженням розуміння того, що в рамках чужої освітньої системи розвиток українського державного шкільництва є малоперспективним" [4, 243].

Зі свого боку освітянська політика Московського царату будь-якими засобами й діями намагалася знищити традиційне українське шкільництво. Безперечно, маємо на увазі чисельну кількість усіляких заборон, указів, циркулярів щодо книгодрукування, існування українських закладів освіти, викладання предметів рідною мовою, утисків щодо розвитку культури та накладання вето в досягненні українцями будь-яких наук. У перших декадах XIX століття початкову освіту здійснювали парафіяльні (однорічні, сільські), повітові (дворічні, міські) навчальні заклади. Водночас із середини згаданого віку земства розпочали створення власних шкіл із три-чотирирічним терміном навчання.

Кінець XIX сторіччя знаменувався тим, що початкові школи на терені України підпорядковувалися як різним міністерствам і відомствам, так і приватним особам і організаціям. Як "свідчить" статистика, в 1897 році в українських губерніях діяло 13424 початкові освітні заклади, проте сама мережа була далеко недосконалою. Особливою прикметою розвитку та становлення освітянської ниви того часу є той чинник, що "тодішнє Міністерство освіти

РЕЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ (ДЕРЖАВНИХ І ПРИВАТНИХ) ШКІЛ В УКРАЇНІ В ДІАХРОНІЧНОМУ РАКУРСІ

встановило систему поліцейського нагляду за викладачами й учнями не лише в казенних школах, а й у приватних. Над ними постійно нависала загроза звільнення з роботи за неблагонадійність” [1, 154].

Складалася освіта з одно- та двокласних початкових училищ. Так, у однокласних діти вивчали закон Божий, церковнослов'янську грамоту, російську мову, арифметику, співи. Дещо вищого рівня знань досягали учні в двокласних закладах: осягали географію, креслення, елементарну граматику, зокрема, синтаксис, літературне читання. Проте навчання здійснювалося на низькому організаційному-методичному рівні: не було належної матеріальної бази, моральне виховання зводилося до релігійного, навчання було книжним, повсюдно практикувалося фізичне покарання. Варто зацентувати, що на 1 січня 1915 року в Україні діяло 21104 початкові школи, з яких 54,4% підпорядковувалися Міністерству народної освіти, 42,1% – церковному відомству, 38,9% були земськими.

Безперечно, кращою стосовно навчання була ситуація в приватних освітянських закладах, оскільки утримували їх діячі української культури та меценати. Слід згадати про колегію Павла Галагана, де фундатор утримував на свої кошти майже половину учнів, надавши можливість дітям із бідних родин здобувати освіту. Заклад мав гуманітарне спрямування і проіснував до 20-х років XX століття, підготувавши чимало відомих учених, академіків.

Крім того, впадає в вічі діяльність так званих недільних початкових шкіл для неписьменних, які працювали в вихідні та святкові дні. Власне, в середині XIX століття такі навчальні заклади стали найпоширенішою формою набуття грамотності. У цьому сенсі варто відзначити діяльність шкіл Миколи Пирогова в Києві (найперша), Христини Алчевської в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту, Марка Кропивницького в садибі “Затишок” Куп'янського повіту, Миколи Аркаса в Богданівській школі, Тадея Рильського в с. Романівка Сквирського повіту тощо. Адже тут учителі дбали про розвиток мислення учнів, намагаючись при цьому усунути казенно-схоластичне навчання. Як слушно зазначають автори посібника “Історія української школи і педагогіки”, таких навчальних закладів в Україні було мало і діяли вони нетривалий час. За свій демократизм, викладання українською мовою та використання в навчальному процесі елементів українознавства школи зазначеного гатунку закривали, а вчителів переслідували [4]. Адже офіційна педагогіка не визнавала таких інституцій,

оскільки уряд вважав їх шкідливими, тобто тими, що загрожують громадському спокоєві.

Щодо західноукраїнських земель, то в другій половині XIX століття виникає новий підвид початкової двомовної школи – утравістична –, де основні предмети викладали польською мовою, решту – українською. Всі початкові заклади розподіляли на міські та сільські, в яких навчання відбувалося на “примітивізований” кшталт.

На рубежі віків стараннями прогресивної громадськості було засновано наступні приватні україномовні школи: в Яворові та Копичинцях (1908), Городенці та Рогатині (1909), Збаражі та Буську (1910), Долині (1911), Чорткові (1912); монастирські заклади-гімназії сестер василіянок у Львові та Станіславові (тепер Івано-Франківськ). Саме в 1910 році першим головою Крайового шкільного союзу, що здійснював управління справами українських приватних шкіл, став М. Грушевський.

Надалі проекти уряду УНР, численні раціональні пропозиції освітян лягли в основу розбудови школи нового зразка, що мали на меті стати підґрунтям концепції національної освіти. Проте, як нам відомо із історії, не судилося в тім часі здійснитися усім задекларованим прогресивним ідеям, а саме: створення єдиної початкової освіти з безкоштовним навчанням; ініціатором шкільництва є не тільки держава, а й батьки; рівні права слід надавати усім громадянам у здобутті освіти незалежно від національності, віросповідання, раси, соціального становища, статі; навчання діти повинні здобувати рідною мовою; обов'язковим є вивчення української мови для учнів будь-якої національності; існування різнотипності та диференціації навчальних закладів; обов'язкова демократизація усіх сторін життя, навчальних планів і програм; впровадження відповідного фінансування, управління та самоврядування.

Більшовики, прийшовши до влади, передовсім заявили про демократичні перетворення. Так, відкривалися школи з українською мовою навчання, утворювалися трудові навчальні заклади, адже першочерговим завданням нового уряду було подолання малописьменності та ліквідація неписьменності. Вимогою часу постало створення єдиної системи народної освіти, істотною метою якої було дотримання комуністичної ідеології. Домінуючою навчальною інституцією, на вимогу системи, постав “дитячий будинок” – злиття дитсадка, школи та позашкільного закладу, де б дитина могла перебувати впродовж життя від 5 до 15 років. Окрім того, за “Кодексом законів про народну освіту УСРР” (1922) як основного державного

РЕЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ (ДЕРЖАВНИХ І ПРИВАТНИХ) ШКІЛ В УКРАЇНІ В ДІАХРОНІЧНОМУ РАКУРСІ

документа про народну освіту впродовж наступних тридцяти років, передбачалося нижчезазначене: єдність на всіх ланках освіти; спільне (для обох статей) безкоштовне навчання до 17-ти років, відокремлення школи від церкви, переваги при прийомі до навчальних закладів дітям робітників і селян.

У 1924 році було розпочато кампанію по впровадженню обов'язкової початкової чотирирічної освіти державного зразка і одночасне припинення діяльності приватних шкіл. Здійснення запланованого провели в надзвичайно короткий термін. Від цього часу кризь буремні роки Другої світової війни і до дев'яностих років суттєвих змін і новацій у початковій освіті українських шкіл у межах Радянського Союзу не відбулося. Як переконали Тетяна Цуканова, "досвід радянської школи засвідчив, що, створюючи та вдосконалюючи виховну систему школи, викладачі найбільше зосереджували свої зусилля на роботі з підлітками та старшокласниками. Учні початкових класів були в цьому разі членами шкільного колективу чисто формально. Вони не брали ніякої участі в осмисленні завдань і принципів, за якими жила школа. У загальній її діяльності вони були в ролі глядачів. Їхні ділові зв'язки з старшокласниками лишалися обмеженими. У цьому випадку початкова школа являла собою "державу в державі", самостійну автономну систему" [6, 69]. Ймовірно, що внаслідок такої інтерпретації буття початкової освіти, реформ у цій галузі в час Радянського Союзу відбувалася незначна кількість.

У 1991 році Україна прийняла Закон "Про освіту", внаслідок якого було створено нормативні документи, що постали в основі правової бази функціонування системи освіти. Так, це призвело до необхідності відродження та розвитку елітарних шкіл нового типу – гімназій, ліцеїв, коледжів, а також до появи приватних інституцій. "Виникають освітянські навчальні заклади, авторські й альтернативні школи, оригінальні концепції українського національного виховання. З'явилася потреба в глибокому вивченні, науковому осмисленні на цій основі стратегії та тактики розвитку української національної школи" [4, 437].

Варто наголосити: заклади приватної форми власності поруч із школами державного зразка мають спільні та відмінні особливості. Безперечно, це стосується і початкових закладів освіти. Спільним є те, що приватні школи також "покликані вирішувати проблеми розробки філософії освіти, моделей закладу освіти, змісту освіти, організації навчально-виховного процесу та запровадження інноваційних технологій

навчання, добору й організації роботи педагогічного колективу, матеріально-технічного, фінансового забезпечення, узагальнення та поширення педагогічного досвіду" [7, 5]. Власне, приватні навчальні заклади постали як унікальні конкурентноспроможні інституції в наданні освітніх послуг щодо державних шкіл.

Відмінності полягають у наступних показниках: саме приватні школи створюють комфортні умови перебування учнів; вони виконують соціальне замовлення батьків стосовно своїх дітей; якість послуг, які надаються реципієнтам; особлива система відбору педагогічних кадрів; механізм управління та фінансування; можливість проведення індивідуальної роботи з окремими учнями; організація дозвілля; створення конструктивних взаємовідносин між дорослими та дітьми тощо.

Висновки. І насамкінець, дослідивши передумови та фактори виникнення шкіл в Україні, робимо висновок, що в становленні та формуванні особистості однозначно провідну роль виконує освітній заклад. І передовсім істотним у цьому сенсі залишається існування початкової школи будь-якої форми власності (дошкільна освіта також має власні прерогативи, та існує третина дітей, які не відвідують навчальних закладів такого зразка). Стосовно ж домінування вищезазначеного говорить сама історія про створення закладів початкового навчання та розуміння будь-якою владою їхньої значущості.

1. Артемова Л.В. *Історія педагогіки України: Підручник / Любов Вікторівна Артемова.* – К.: Либідь, 2006. – 424 с.

2. Волкова Н.П. *Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стер. / Наталія Павлівна Волкова.* – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.

3. Драч О. *Розвиток початкової освіти в Україні (1861 – 1917 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Драч Оксана Олександрівна / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди.* – Х., 2001. – 280 с.

4. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. *Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / За ред. О.О. Любара.* – К.: Т-во "Знання", КОО, 2003. – 450 с.

5. Медвідь Л. *Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л.А. Медвідь / В.: Вікар, 2003.* – 335 с.

6. Цуканова Т. *Приватна школа: специфіка неперервної освіти і обдаровані діти / Тетяна Цуканова // Рідна школа.* – 1999. – № 1. – С. 68 – 70.

7. Чижевський Б. *Місце і роль загальноосвітніх закладів приватної форми власності у загальній системі освіти / Борис Чижевський // Загальноосвітні заклади приватної форми власності в системі освіти України.* – Одеса: "Імідж-прес", 1999. – С. 3 – 11.

Стаття надійшла до редакції 08.03.2015